

ФРАЗЕАЛОГІЯ, ПАРЭМІЯЛОГІЯ, АФАРЫСТЫКА

Таццяна Балух, Анжэла Чуханова

АПАЗІЦЫЯ “СВОЙ – ЧУЖЫ” Ў ЭТНАМОЎНАЙ СВДОМАСЦІ БЕЛАРУСАЎ (НА МАТЭРЫЯЛЕ БЕЛАРУСКАЙ ПАРЭМІЯЛОГІІ)

Антрапацэнтрычны вектар сучасных лінгвістычных даследаванняў дазволіў пашырыць межы традыцыйных уяўленняў пра асаблівасці адлюстравання індывідам аб'ектыўнага свету, спосабах актуалізацыі моўных структур у свядомасці носьбітаў канкрэтнай мовы, механізмах атрымання ведаў аб рэчаіснасці ў выніку пазнавальнай дзейнасці суб'екта, а таксама этнаспецыфіцы моўнай аб'ектывацыі кагнітыўных адзінак. Іншымі словамі, у фокусе навуковай цікавасці аказалася такое паняцце, як “моўная свядомасць” (далей – МС), якое ў сучаснай лінгвістыцы ўжываецца ў шырокім і вузкім сэнсе: 1) адлюстраванне аб'ектыўнага свету ў двухбаковым знаку, у якім злучыліся ўяўленні аб прадметах і з'явах аб'ектыўнага свету з гука-маторнымі ўяўленнямі; 2) фіксацыя спецыфічнай моўнай структуры ў падсвядомасці носьбітаў мовы [3, с. 23].

Сёння вывучэнне моўнай свядомасці займае асаблівае месца ў праблемным шэрагу лінгвістыкі. На думку Я. Ф. Тарасава, менавіта перыяд рэцэпцыі дасягненняў замежнай псіхалінгвістыкі, даследаванне праблем міжкультурных зносін, вызначэнне заканамернасцей маўленчага ўздзеяння на іншамоўную аўдыторыю дазволілі сфарміраваць навуковы падмурак для вывучэння МС. Першапачаткова ў якасці базавага прымаўся тэзіс аб “інструментальным” характары моўнай свядомасці пры выяўленні спецыфікі ўспрымання аднаго і таго ж паведамлення прадстаўнікамі розных лінгвакультур. Далейшае вывучэнне праблем МС было звязана з праблемай “эксплікацыі ведаў, якія лакалізаваныя ў вобразе свету” [4], што абумовіла развіццё ўяўленняў аб асацыятыўных палях і, як вынік, стварэнне асацыятыўных слоўнікаў. Менавіта вывучэнне МС рускіх на матэрыяле лексічных асацыяцый дазволіла Н. У. Уфімцавай звярнуць увагу на лексікалізаваны змест моўнай свядомасці і распрацаваць прынцыпы аналізу МС, якія дазваляюць “мадэляваць актуальны стан моўнай свядомасці этнасу” [1, с. 12]. Такі падыход даў магчымасць увесці ў навуковы ўжытак паняцце “этнамоўная свядомасць” (далей – ЭМС), а таксама пе-

ранесці акцэнт на выяўленне нацыянальна-культурнай спецыфікі МС, вызначэнне набору маркераў і нацыянальна абумоўленых спосабаў абсктывацыі яго вобразаў. Гэта лагічна, паколькі ў аснове “светабачання і светаразумення кожнага народа ляжыць свая сістэма прадметных значэнняў, сацыяльных стэрэатыпаў і кагнітыўных схем, якія вызначаюць этнічнасць нацыянальнай свядомасці як асобнага індывіда, так і грамадства ў цэлым. Этнамоўная свядомасць – гэта ансамбль кагнітыўна-эматыўных і аксіялагічных структур, нацыянальнае маркіраванне якіх забяспечвае іх варыябельнасць ад адной культуры да іншай” [5, с. 10].

ЭМС – гэта складаная, асаблівым чынам структураваная сістэма, якая адлюстроўвае “адрозненні субкультур і варыянтаў нацыянальнай мовы”, інтэгруе “розныя аксіялагічныя сістэмы, прадстаўленыя ў традыцыйнай масавай і элітарнай субкультурах” [1, с. 13], уключае элементы трох кластараў (лінгвістычнага, культурнага і ментальнага), кожны з якіх мае свой набор спосабаў і сродкаў актуалізацыі. У нашым артыкуле мы звернемся да выяўлення спецыфікі адзінак лінгвістычнага кластара, вылучэнне якога абумоўлена як “несупадзеннем сукупнасці ведаў аб канкрэтных прадметах і паняццях у параўноўваемых этнакультурах” [5, с. 267], так і асаблівасцямі намінацыі аб’ектаў, вызначэннем набору іх інварыянтных і рэлевантных прыкмет, месца на аксіялагічнай шкале этнасу.

У структурным дачыненні лінгвістычны кластар уяўляе сабой сукупнасць розных рэпрэзентаў спецыфікі ЭМС. Асаблівае месца сярод іх займаюць этнакультурныя маркеры моўнай свядомасці, пад якімі І. В. Прывалава разумее “моўныя знакі, якія абсктывуюць нацыянальна-культурныя асаблівасці вобразаў свядомасці прадстаўнікоў пэўнай этналінгвакультуры” [5, с. 222]. Да іх, у прыватнасці, адносяцца фраземы, якія сінтэзуюць і абсктывуюць ключавыя вобразы ЭМС прадстаўнікоў пэўнага этнасу, адлюстроўваюць яго ментальныя ўяўленні аб базавых аб’ектах і апазіцыі рэчаіснасці. У рамках такіх адзінак лагічна разгледзецца дыхатамію “свой – чужы”, універсальнасць якой вызначаецца яе значнасцю як для соцыума, так і для жывой прыроды ў цэлым.

Указаная апазіцыя ў беларускай парэміялогіі актуалізуе традыцыйныя ўяўленні індывіда пра “дыялог” паміж “сваім” і “чужым”, аб вызначэнні межаў паміж тым, што належыць мне, а што – іншым. Напрыклад, чужое заўсёды прывабнейшае за сваё (*Чужыя жанкі ткуць кросны, а мая шэша лён чэша* [2, с. 13]), чужыя недахопы больш яўныя (*Чужы дурань – смех, а свой – сорам* [2, с. 139]), чужое гора не бяда (*Чужую бяду і рукамі развяду, а сваёй і віламі не сапхну* [2, с. 317]). Нават у выпадку меліяратыўнага або паяратыўнага пашырэння аб’ёму кампанентаў апазіцыі каардынаты “свайго” і “чужога” ў семантычнай прасторы дыхатаміі не мяняюцца: *Не кожны чужую ласку помніць* [2, с. 154]; *Свой злодзей хоць вузлы пакіне, а чужы злачынец нічога не пакіне* [2, с. 59]. Аднак зайздрасць у адносінах да

чужога, цяга да яго – табу: *Не квапся на чужы лой, дай, божа, свой* [2, с. 35]; *Чужыя грошы – аскома* [2, с. 241]; *На чужы каравай рот не разявай* [2, с. 251]; *Не будзь ласы на чужыя каўбасы* [2, с. 252]; *Чужым дабром не варта цешыцца* [2, с. 271]. Парушэнне гэтай забароны багата наступствамі: *Чужое дабро вылазіць праз рабро (бярэ за рабро)* [2, с. 336]; *Чужое не грэе* [2, с. 336]; *Чужое дабро вылезе бокам* [2, с. 336]; *Чужым багаццем сыты не будзеш* [2, с. 337].

“Дэмаркацыйная лінія дыхатамі” не дапускае адносін уключэння або перасячэння, асабліва ў сітуацыі канфлікту: *Свайго смецця на чужы сметнік не вынось* [2, с. 132]; *Свой сячыся і рубайся, а чужы не мяшайся* [2, с. 132]. Аднак семантычнае супрацьстаянне “мякчэе” ў тым выпадку, калі гаворка ідзе пра аспярожнае стаўленне да чужога (*Чужую рэч пільнуы лети за сваю* [2, с. 271]), паколькі, па-першае, гэта залог уласнага дабрабыту (*Хто чужога не шануе, свайго мець не будзе* [2, с. 35]), а па-другое, *На чужы лоб шыбаючы (сягаючы), трэба і свой падстаіць* [2, с. 251]. Акрамя таго, беларуская парэміялогія сведчыць аб тым, што асабліваю каштоўнасць для чалавека мае ўменне спачуваць чужою гору, а адсутнасць суперажывання, саўдзелу праграмуе ўласнае няшчасце: *Не смейся чужой бядзе, свая на градзе* [2, с. 254]; *Не смейся з чужое бяды, свая за гоні ад барады* [2, с. 254]; *Не цешся з чужое бяды, свая наедзе* [2, с. 255].

Семантычны аб’ём аналізаванай афарыі значна пашыраецца за кошт яе скрыжавання з іншымі дыхатаміям – “беднасць – багацце”, “радасць – гора”: *Лепей у сваіх людзях з золду ламіраць, чым у чужых людзях золта збіраць* [2, с. 59]; *Лепей свой псны праснак, як чужое сала* [2, с. 68]; *У роднай староначцы птушачкі ляюць, а ў чужой староначцы часта слёзы льюць* [2, с. 60]. У такіх сітуацыях “свой” і “беднасць” часцей за ўсё выступаюць як моцныя маркіраваныя члены апазіцый, а “ўласцівасць” з’яўляецца меркай пшчасця нават у выпадку адсутнасці пэўных матэрыяльных каштоўнасцей: *Свой хлеб – і на калодзе абед* [2, с. 169]; *Калі свайго хлеба край, то і пад кустом рай* [2, с. 164]. Значнасць “свайго” настолькі вялікая, што яно аказваецца больш прыцягальным за “чужое” і тады, калі не адпавядае агульнапрызнаным стандартам або мяркуе змены ў эмацыйнай прасторы: *Сякі-такі, а ўсё ж свой* [2, с. 133]; *Свой свайму паняволі рад* [2, с. 132].

Станоўчае маркіраванне “свайго” ўзмацняецца, калі ў апісанне ўключаюцца звыклія жыццёвыя сітуацыі, прадметы ўжытку, назвы адзення і г. д.: *Свая хатка як родная матка* [2, с. 59]; *У сваёй хаце і вузлы дапамагаюць* [2, с. 60]; *У сваім краі як у раі* [2, с. 60]; *Свая кашуля бліжэй да цела* [2, с. 231] (параўн.: *Чужая хата як ліхая свякроўка* [2, с. 41]; *Чужая старонка прагамі не накорміць* [2, с. 60]; *У чужым краі толькі вецер зжаліцца* [2, с. 60]; *Чужы кажух не грэе* [2, с. 41].

Аднак існуюць сітуацыі, калі супрацьстаянне паміж кампанентамі апазіцыі знікае. Так, смерць не прызнае мяжы паміж “сваім” і “чужым”, нівеліруе яе і ўраўноўвае паняцці-антонімы: *Не бойся смерці ані сваёй, ані чужоў – кожнага свая стрэне* [2, с. 166].

Рэзюмуючы сказанае, можна зрабіць наступныя высновы.

1. Апазіцыя “свой – чужы” займае важнае месца ў структуры этнамоўнай свядомасці беларусаў, што, па-першае, абумоўлена яе значнасцю для любога соцыуму, а па-другое, карэлюе з палажэннем аб этнацэнтрызме свядомасці.

2. Паняцці “свой” і “чужы” сінтэзуюць і аб’ектывуюць ключавыя вобразы ЭМС беларусаў, адлюстроўваюць іх ментальныя ўяўленні аб базавых аб’ектах і апазіцыях рэчаіснасці.

3. Указаная дыхатамія актуалізуе наступныя ўяўленні беларусаў аб катэгорыях “свой” і “чужы”: чужое заўсёды прывабнейшае за сваё; чужыя недахопы больш яўныя; чужое гора не з’яўляецца бядаю; ншчасцем; зайздрасць у адносінах да чужога, цяга да яго – табу; аслабівую каштоўнасць для чалавека мае ўменне спачуваць чужому гору; адсутнасць суперажывання, праграмуе ўласнае няшчасце; смерць не прызнае мяжы паміж “сваім” і “чужым”, нівеліруе яе і ўраўноўвае паняцці-антонімы.

Літаратура

1. Барінова, И. А. “Языковое сознание”: к топосу об определении и интерпретации термина / И. А. Барінова, Н. М. Нестерова, И. Г. Овчинникова. – Пермь : ПГУ, 2010. – С. 10–21.
2. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / склаў Ф. Янкоўскі. – 3-е выд., дапрац., дап. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 491 с.
3. Горошко, Е. И. Языковое сознание (ассоциативная парадигма) : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / Е. И. Горошко – М., 2001. – 609 л.
4. Московская психоллингвистическая школа: истоки, становление, результаты [Электронный ресурс]. – Режим доступа: cyberleninka.ru/article/n/moskovskaya-psiholingvisticheskaya-shkola-istoki-stanovlenie-rezultaty. – Дата доступа: 13.07.2018.
5. Привалова, И. В. Языковое сознание этнокультурная маркированность (теоретико-экспериментальное исследование) : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / И. В. Привалова. – М., 2006. – 486 л.

Кацярына Ганчарэнка (Шчасная) **ФУНКЦЫЯ НАВАННЕ ЁСКОЙЛВЫХ ВЫРАЗАЎ У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ**

Сучасныя ёскойлвыя выразы ілюструюць вынікі дэмакратызацыі маўлення, уплыву СМІ і масавай культуры, якія распачаліся каля 30 гадоў таму, а з 2000-х падмацоўваюцца свабодным доступам да рознага медыйнага прадукту, магчымасці ананімнага выказвання ў інтэрнэце. Карыстальнікі часта размяшчаюць лобімыя цытаты рознага паходжання, ствараюць з імі карыкатуры-мемы, што спрыяе фразеалагізацыі выразў. У той жа час у беларускім дыскурсе ёсць імкненні да папулярызацыі нацыянальна маркіраваных тэкстаў.